

[itobiad], 2021, 10 (3): 2066-2084

**Maliye Politikası Aracı Olarak Kamu Harcamaları ile
İnsanı Gelişme Endeksi Arasındaki İlişki: Türkiye
Üzerine Bulgular (1990-2019)**

The Correlation Between Public Expenditures and
Human Development Index as a Fiscal Policy Tool:
Findings on Turkey (1990-2019)

Video Link: <https://youtu.be/9618HtcXwDI>

Osman GEYİK

Dr, Dicle Üniversitesi İİBF

PhD, Dicle University FEAS

osmangeyik@gmail.com / Orcid ID: 0000-0001-9885-9638

Mehmet Sadık AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İİBF

Asst.Prof., Mardin Artuklu University FEAS

sadik.aydin@artuklu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0001-7587-5109

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 07.05.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 01.08.2021
Yayın Tarihi / Published : 03.09.2021
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August-September

Atf/Cite as: Geyik, O. & Aydın, M. S. (2021). Maliye Politikası Aracı Olarak Kamu Harcamaları ile İnsanı Gelişme Endeksi Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bulgular (1990-2019) . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (3) , 2066-2084 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/64619/934109>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Maliye Politikası Aracı Olarak Kamu Harcamaları ile İnsani Gelişme Endeksi Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bulgular (1990-2019)

Öz

Bu çalışmanın amacı, kamu harcamaları içerisinde yer alan yarı kamusal mallara yönelik yapılan harcamaların insani gelişme endeksi üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Devletin ekonomik yapı içerisinde gelişen ve değişen rolü dolayısıyla önemi gittikçe artan kamu harcamalarının, ekonomik ve sosyal göstergeler üzerindeki etkisini vurgulamakta yarar vardır. Ekonomik büyüme, kalkınma, insani gelişme, gelir dağılımında adalet ve kaynak kullanımında etkinlik bu göstergelerden sadece bazılarıdır. Maliye politikası amaçlarına ulaşabilmek için etkin bir araç olarak kullanılan kamu harcamaları, toplumun genelinin faydasına sunulmasının yanı sıra bazen sadece özel faydayı da sağlayabilmektedir. Sağladıkları fayda dolayısıyla da bu harcamalar niteliklerine göre tam kamusal, yarı kamusal ve özel mallar olarak tanımlanmaktadır. Yarı kamusal mal olarak tanımlanan eğitim ve sağlık harcamalarının İnsani gelişme endeksi hesaplamalarında kullanılan temel göstergeler içerisinde yer alması ve bu harcamaların refah maksimizasyonunu sağlama açısından da önemli bir yere sahip olması, kamu harcamaları içerisinde yarı kamusal mal niteliğinde olan eğitim ve sağlık harcamalarının önemini daha da arttırmaktadır. Yarı kamusal malların yaymış oldukları pozitif dışsallıklar dolayısıyla insani gelişme üzerindeki olası etkisinin ölçülmesi çalışmanın ana motivasyon kaynağı olmuştur. Türkiye özelinde yapılan bu çalışmada insani gelişme endeksi ve özellikle eğitim ve sağlık harcamaları başta olmak üzere yarı kamusal mallara yönelik kamu harcamalarının milli gelire oranı değişkenleri kullanılmıştır. İnsani gelişme endeksi verilerinin 1990 yılı ve sonrası mevcut olması nedeniyle çalışmada bu değişkenler arasındaki ilişki 1990-2019 yıllarına ait verilerle zaman serisi teknikleri kullanılarak araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ile sınanmış ve aralarında eşbütünleşik ilişki tespit edilmiştir. Uzun dönem katsayıları FMOLS yöntemiyle tahmin edilmiştir. Sonuçlara göre uzun dönemde kamu harcamaları insani gelişme düzeyini yükseltmektedir. Nedensellik testine göre ise kamu harcamalarından insani gelişme endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Yarı Kamusal Mallar, İnsani Gelişme Endeksi, Eşbütünleşme, Nedensellik

The Correlation Between Public Expenditures and Human Development Index as a Fiscal Policy Tool: Findings on Turkey (1990-2019)

Abstract

The purpose of this study is to demonstrate the impact of expenditures on semi-public goods in public expenditures on the human development index. Due to the evolving and changing role of the state in the economic structure, it is worth emphasizing the impact of public expenditures, which are becoming increasingly important, on economic and social indicators. Economic growth, development, human development, fairness in income distribution, and efficiency in resource use are some of these indicators. Public expenditures, which are used as an effective tool to achieve fiscal policy objectives, can provide the benefit of the general public as well as sometimes only private benefit. Because of the benefit they provide according to their characteristics, these expenditures fall under three categories: public, semi-public and private goods. The fact that education and health expenditures, which are defined as semi-public goods, are among the basic indicators used in human development index calculations and that these expenditures have an important place in terms of providing welfare maximization further increases the importance of education and health expenditures, which are semi-public goods among public expenditures. Measuring the possible impact of semi-public goods on human development due to their positive externalities was the main driver for the study. Due to the availability of human development index data for 1990 and after, in this study conducted in Turkey, the human development index and the ratio of public expenditures to national income for semi-public goods were used. The correlation between these variables was investigated using time-series techniques with data from 1990-2019. The long-term correlation between the variables was tested using the Gregory-Hansen cointegration test and a cointegration correlation was identified between them. Long-term coefficients were estimated using the FMOLS method. According to the results, public spending increases the level of human development in the long term. According to the causality test, a one-way causality correlation was identified from public expenditures to the human development index.

Keywords: Public Expenditures, Semi-Public Goods, Human Development Index, Cointegration, Causality

Giriş

Kamu harcamaları, ana finansmanı vergiler olan ve kamu hizmet üretici birimleri tarafından sunulan mal ve hizmetlerin bütünüdür. Değişen ekonomik, politik ve sosyal konjonktür dolayısıyla yıllar itibarıyla bu tür harcamalara duyulan ihtiyaç artmaya başlamıştır. Kamu harcamaları konusunun maliye tarihi içerisindeki serüveni ekonomik krizlere, küresel salgınlara ve savaşlara dayanmaktadır. Ekonomik ve toplumsal kırılmaların yaşandığı dönemlerde kamu harcamaları konusu ve devletin ekonomi içerisindeki rolü yeniden gündeme gelmektedir. Kamu harcamalarının maliye politikası araçları içerisinde yer alması bu konunun önemini daha da arttırmaktadır. Yapılan harcamalar dolayısıyla ortaya çıkacak pozitif dışsallıkların uzun dönemde insani gelişme endeksi ve diğer sosyo-ekonomik göstergelere olumlu etkisi olduğu söylenebilir.

Kamusal ihtiyaçların karşılanması amacıyla gerçekleştirilen harcamalar, kamu harcamaları olarak ifade edilmektedir. Kamu harcamalarının çeşitli türleri bulunmakta ve bu harcamalar ekonomide farklı etkiler ortaya koymaktadır. Özellikle sosyal göstergeler ve ülkelerin gelişmişlik düzeyine katkı sağlaması konusunda, yapılan eğitim ve sağlık harcamalarının rolü büyüktür. Dolayısıyla beşerî sermayenin güçlenmesinde temel eğitim ve önleyici sağlık hizmetleri hayati öneme sahiptir (Gupta vd., 1998, s. 1). Beşerî sermayenin birçok ekonomik gösterge ile yakın ilişkisi bulunmaktadır. Beşerî sermayenin güçlenmesi ülkelerin uluslararası rekabet açısından avantaj elde etmelerine imkân tanımaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik büyüme gibi temel makroekonomik hedefler kamunun bu alanda gerçekleştireceği politikalar ile mümkün olmaktadır.

Tam kamusal malların sahip oldukları belli özellikler nedeniyle kamu üretici birimleri tarafından üretilmeleri zorunludur. Tam kamusal malların; faydalarının bölünemez olması ve taleplerinin belirsiz olması, fiyatlandırılmalarının söz konusu olmaması, salt kamusal faydanın amaçlanmış olması ve kâr amacı güdülmemesi gerekçeleriyle finansmanı devlet ve kamu kesiminin gelirleriyle gerçekleştirilmektedir. Ayrıca bu tür malların tüketiminde rekabet yoktur ve gerekli görülmesi durumunda tüketimi zorunlu tutulabilmektedir. Bu bağlamda tam kamusal mallara savunma ve adalet hizmetleri örnek verilebilir. Yarı kamusal mallar ise yaymış oldukları pozitif dışsallıklar dolayısıyla üretimi salt özel kesime bırakılmamakla beraber bu tür mal ve hizmetlerin üretimi ve sunumu hem özel kesim hem de kamu kesimi üretici birimleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu tür mal ve hizmetlerin marjinal sosyal faydaları, marjinal özel faydalarını aşmaktadır. Yarı kamusal malların tüketiminde kısmen rekabet vardır ve bazı durumlarda tüketimden dışlanma söz konusu olmaktadır. Eğitim ve sağlık hizmetleri yarı kamusal mallara verilebilecek örneklerdendir. Özel mallarda ise marjinal özel fayda, marjinal sosyal faydadan yüksektir. Bu mallar fiyatlandırılır, kullanımında rekabet ve dışlanma söz konusudur. Bu tür mal ve hizmetlerin üretiminde özel kesim etkindir ancak piyasa başarısızlıklarının ortaya çıkması durumunda ve

rekabetteki bozulmalar nedeniyle kamu kesimi üretici birimleri tarafından da üretim gerçekleştirilebilir.

Çalışmanın temelini oluşturan yarı kamusal mallar ve insani gelişme endeksi ilişkisi, yarı kamusal malların pozitif dışsallık yaymalarıyla bağlantılı bir durumdur. Yarı kamusal mallar içerisinde yer alan eğitim ve sağlık hizmetlerine yönelik yapılan kamu harcamalarının insani gelişme endeksini olumlu yönde etkilediği ifade edilebilir. Çünkü; söz konusu mal ve hizmetlerin yaşam kalitesini artırması insani gelişme endeksinin hesaplanmasında kullanılan temel ölçütler içerisinde yer almaktadır. İnsanların yaşam süreleri ve okur-yazar oranı gibi temel göstergelere göre hesaplanan insani gelişme endeksi bu hususta yarı kamusal mallara yönelik yapılan harcamalarla doğrudan ilişkilidir. İlk olarak 1990 yılında hesaplanmaya başlanan insani gelişme endeksi 1993 yılından beri Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanmaktadır. Bahsedilen göstergelerin yanı sıra insanların yaşam kalitesinin artırılmasını sağlamak ve çocuk hakları konusu bu hesaplamada kullanılan diğer önemli göstergelerdendir. Bu bağlamda yarı kamusal mallara yönelik yapılacak harcamaların insani gelişme endeksi üzerinde yaratacağı pozitif etkiden bahsetmek mümkündür.

Yarı Kamusal Mallar

Kamusal mallar, kamu kesimi üretici birimlerince sunulan ve denetimlerinin de bu birimler aracılığı ile gerçekleştiği, toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacı ile üretilip sunulan, temel hedefin kamu yararı olduğu ve toplumsal tüketime konu olan sürekli ve düzenli etkinlikler olarak kabul edilmektedir (Yumuşak ve Aydın, 2005, s. 110). Kamusal ihtiyaçların karşılanması amacıyla üretilen ya da sunulan mal ve hizmetler kamusal mal kategorisinde değerlendirilmektedir. Kamusal mallar nitelikleri itibarıyla farklı özelliklere sahiptirler. Bu özellikleri onların kategorize edilerek tanımlanması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Kamusal malların sınıflandırması farklı kriterlere göre yapılmaktadır. Ancak genel anlamda kamusal malların farklı özelliklere göre sınıflandırılması konusunda kapsamlı ve sistematik olarak yapılmış ilk çalışma Samuelson tarafından yazılmıştır. Samuelson, kamusal mallar ile ilgili olarak 1954 yılında "The Pure Theory of Public Expenditure" isimli bir çalışma kaleme alınmıştır (Samuelson, 1954, s. 388). Kamusal mallar ile ilgili yapılan çalışmaların neredeyse tamamında bu çalışmaya atıf vardır. Samuelson, kamusal malları tanımlarken özel mal ve kamusal mal gibi iki mal kıyasından yola çıkmaktadır. Kamusal malların bu ayrımında kendine has özelliklerinin olduğuna vurgu yapmaktadır. Özellikle tüketimde rekabet olmaması kamusal malları özel mallardan ayırt eden en önemli husus olarak görülmektedir. Burada dikkat çekilmek istenen temel husus ilave bir kişinin tüketim faaliyetinin diğer kişi ya da kişilerin tüketim miktar ve kalitesini etkileme konusunda etkisiz olduğudur. Yani tüketimde rekabet olmaması kavramından kastedilen nokta herkesin aynı miktarda kamusal mal tüketmesidir. Sonraki dönemlerde yapmış olduğu çalışmalarda ise dışsallık

yayan mal ve hizmetlerin hem kamusal hem de özel mal kategorisinde değerlendirilebilecek özellikleri olduğunu varsayarak burada yarı kamusal mal tarifine vurgu yapmıştır (Pickhardt, 2006, s. 444).

Musgrave kamusal mal tanımında Samuelson'a belli eleştiriler yönelterek tüketimde rekabet olmamasının yanı sıra tüketimde dışlamanın da olmadığını ortaya koymuştur (Musgrave, 1959, s. 10). Yarı kamusal mal tanımına bakıldığında Musgrave ve Samuelson'un kamusal mal tanımı için belirlemiş olduğu kriterlerin yanı sıra özel mal niteliğini taşıyan mal ve hizmetlerin bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği açıktır.

Bütün bu anlatılanlardan özetle; yarı kamusal mal ve hizmetlerin özelliklerine bakmak gerekirse; bu mal ve hizmetler özel mal ve hizmetlerin özellikleri arasında kabul edilen; faydanın bölünebildiği, tüketimden dışlamanın söz konusu olabildiği ve fiyatlanarak pazarlamanın mümkün olduğu mal ve hizmetlerdir. Ayrıca kamusal mal ve hizmetlerin özelliklerini taşıyan pozitif dışsallıklara sahip olan mal ve hizmetlerdir. (Ömür ve Giray, 2016, s. 132). Bu mal ve hizmetlerin bilinen en yaygın örneği eğitim ve sağlık hizmetleridir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin faydası bölünebilir ve bireyler bu hizmetten fayda sağlarken rekabet durumu ortaya çıkabilmektedir. Kamu maliyesi açısından eğitim ve sağlık hizmetlerinin niteliklerine bakıldığında özel ve kamusal mal özelliği taşıdığı için, bu hizmetler yarı kamusal mal ve hizmetler grubunda yer almaktadır. Bu tür mal ve hizmetler için fiyatlandırma açısından bakıldığında kısmen fiyatlandırıldıkları, bu özellikleri nedeniyle de kısmen pazarlanabildikleri ve yarı kamusal hizmetler içerisinde değerlendirildikleri için de hem kişisel fayda hem de toplumsal fayda sağladıkları görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında yarı kamusal malların, kamusal ve özel mal özelliklerini bir arada taşıdıkları sonucuna ulaşılmaktadır (Işık, 2014, s. 63).

Yarı Kamusal Mal ve Hizmetlerin Sunumuna Yönelik Kamu Harcamaları

Bireylerin topluluk halinde yaşamaları ihtiyaçları farklılaştırmaktadır. Bireyler tek başına yaşamaları durumunda ihtiyaçlarını kendi imkanları çerçevesinde karşılama yetisine sahiptirler. Ancak topluluk halinde yaşamaları durumunda belli ihtiyaçları kendi imkanları ile karşılayamamaktadırlar. Topluluk halinde yaşamaktan kaynaklanan belli ihtiyaçları ise hem kendi imkanları hem de devletin yapacağı harcamalar ile karşılayabilmektedirler. Yarı kamusal mal ve hizmetlerde devlet müdahalesinin temel gerekçesi bu mal ve hizmetlerin yaratmış olduğu sosyal faydadır. Sosyal faydanın en önemli göstergesi pozitif dışsallıklardır. Devlet, pozitif dışsallıkların artırılması amacıyla yarı kamusal mal ve hizmetlerin üretim ve tüketimini teşvik edebilmektedir. Devletin kamusal ihtiyaçların karşılanması amacıyla yapmış olduğu harcamalara "kamu harcaması" denilmektedir (Akdoğan, 2006, s.61). Kamu harcamalarının da kendisine özgü sınıflandırılma şekilleri bulunmaktadır. Ancak bu çalışma kapsamında yarı kamusal mallar incelendiğinden; yarı kamusal hizmet

olarak eğitim ve sağlık hizmetlerinin sunumuna yönelik kamu harcamaları analiz edilecektir.

Bu mal ve hizmetlere yönelik harcamaların ekonomik açıdan birçok önemli etkisi bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda zengin bir literatür ortaya koyan beşerî sermaye konusunda yapılan çalışmalarda eğitim ve sağlığın rolüne vurgu yapılmaktadır. Beşerî sermayenin güçlendirilmesine yönelik olarak eğitim ve sağlık alanında yapılan yatırımlar; yeni bilgilerin ortaya çıkarılması için yapılan üretim faaliyetinin artışına, teknolojik alanda yeni buluşların ortaya çıkmasına ve verimlilik artışına imkân tanımaktadır (Başar vd. 2016, s.192). Eğitim bir ülkenin gelişmişlik seviyesinin belirlenmesinde en önemli sosyal araçtır. Eğitimin önemini kavramış toplumlarda birçok göstergede olumlu gelişmeleri beklemek mümkündür (Kaynak vd., 2000, 124).

Sağlık konusu birçok ekonomik göstergenin olumluya evrilmesinde önemli bir role sahiptir. Özellikle ekonomik gelişimin en önemli göstergeleri arasında gösterilen büyüme ile sağlık arasında ciddi bir ilişkinin olduğunu ortaya koyan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Sağlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalarda ele alınan göstergeler sağlık açısından; doğumda yaşam beklentisi, bebek-çocuk ölüm hızı ve kaba ölüm oranı ile ölçülürken, büyüme açısından da GSYH, kişi başına düşen GSYH ve sağlık harcamaları gibi göstergelerle ölçülmektedir (Tıraşoğlu ve Yıldırım, 2012, s.112).

Eğitim ve sağlık harcamalarının bireye sağladığı faydanın yanında topluma sağlamış olduğu faydalar sosyal fayda ile izah edilmektedir. Bu hizmetlerde sosyal faydalar nedeniyle bu alana yönelik kamu harcamalarının miktar ve kalitesinin artırılması ile beşerî sermayenin güçlendirilmesine katkı sunularak insani gelişme endeksinde avantaj sağlanması ile küresel rekabette üstünlük elde edilmesi beklenmektedir. Bu yüzden kamunun yatırımlarını bu alanlara kaydırması beklenmektedir.

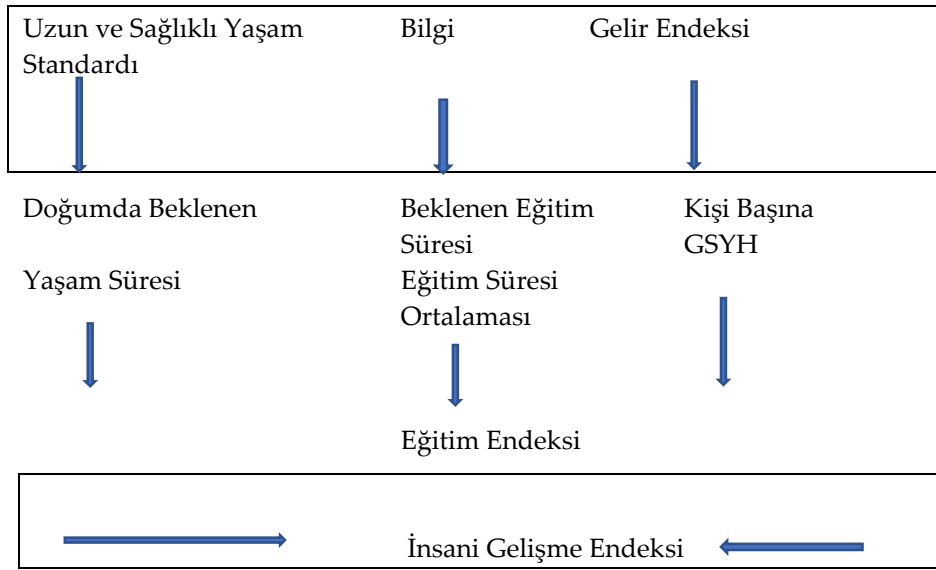
İnsani Gelişme

Hızlı büyüme ya da gelişme ülkeler tarafından benimsenen önemli hedeflerdendir. Ancak hızlı büyüme beraberinde önemli problemler getirebilmektedir. Hızlı büyümenin yanında belli kronik problemlerin hızlı çözüme kavuşturulamaması büyümenin sorunlu alanlar ortaya çıkarmasına yol açabilmektedir. Yoksulluk, ilaç temininde yaşanan sıkıntılar, şiddet, aile yapısında ortaya çıkan bozulmalar gibi problemler bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu bakımdan düşük gelirli ve gelişme hedefleyen ülkelerin önünde önemli fırsatlar bulunmaktadır. Bu ülkeler beşerî sermayelerini güçlendirmeleri durumunda insani gelişme alanında önemli adımlar atarak büyüme ve gelişmeyi fırsata çevirebileceklerdir. Bu bakımdan bu durum sürdürülebilir bir yapıya da kavuşmuş olacaktır (Nayak, 2008, s. 3).

İnsani gelişme ülkeler arası rekabetin en önemli yapı taşlarından biridir. Bu bakımdan ülkeler arası gelişme farklarının ortaya konulması amacıyla insani

gelişme endeksi oluşturulmuştur. İnsani gelişme endeksi, ülkelerin sadece ekonomik büyümesi ile değil, bireylerin yetenekleri ve gelişimi ile de ilişkilidir. İnsani gelişme endeksi aracılığıyla ülkelerin politika öncelikleri tespit edilebilir. Aynı gelir düzeyine sahip iki ülkede sosyal göstergelerdeki farklılıklar ortaya konularak hangi alanda yatırımların artırılması gerektiği belirlenebilir. İnsani gelişme endeksi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) tarafından oluşturulmuş bir endekstir. BMKP bu endeksi açıklarken şu göstergeleri kullanmaktadır; “Uzun ve sağlıklı yaşam, bilgi sahibi olmak ve makul bir yaşam standardına sahip olmak. Sağlık açısından bakıldığında, doğumda beklenen yaşam süresi ile eğitim açısından bakıldığında ise 25 yaş ve üzeri yetişkinler için eğitim süresi ortalaması ve okula başlama çağındaki çocuklar için beklenen eğitim süresi ile ölçülür”. Yaşam standardı kişi başına gelir ile ölçülür. Endeksin özet hali Şekil 1’de gösterilmiştir. (UNDP, 2021).

Şekil 1 İnsani Gelişme Endeksi Şeması

Maliye Politikaları ve Devletin Ekonomideki Değişen Rolü

Maliye ilminin iktisadi düşüncelerin gelişimi üzerindeki etkisi göz ardı edilmemesi gereken bir konudur. Maliye politikası, mali araçların ekonomik ve sosyal amaçlara uygun olarak kullanmayı, belirlenen ve ulaşılmaya hedeflenen amaçlara mali araçlarla ulaşmayı hedeflemektedir. Daha geniş ifadeyle maliye politikası; kamu gelirleri ve kamu harcamaları gibi kamu sektörünün mali değişkenlerini kullanarak, iktisat politikasının amaçlarını gerçekleştirmektir (Ulusoy,2016, s. 15).

Devlet, bir ülkeyi yöneten bir grup insandan oluşan bir kurum veya sistemdir. Her devletin kendi anayasası ve etkili yönetimi sağlamak için izlediği bir dizi temel ilke vardır. Devlet, hükmettiği topraklar üzerinde yaşayan her canlı üzerinde sorumluluğa sahiptir. Onların haklarını, güvenliklerini, sağlıklı gelişimlerini ve refah içerisinde yaşamalarını sağlamak zorundadır.

Devletin ekonomiye müdahalesinin ne düzeyde olması gerektiği konusu 16. yüzyıla dayanmaktadır. Bu dönemde Merkantilistlerin, değerli madenlerin ülke içerisine getirilmesi ve ülke içerisindeki madenlerin dış tehlikelere karşı korunması fikri dolayısıyla devletin müdahalesini gerekli görmüşlerdir. 18. yüzyılda ise Fizyokratların zenginliğin kaynağını tarım olarak görmeleri ve kişilerin mülkiyet sahibi olmalarının önünde devlet müdahalesinin engel olarak görülmesi fikri yani Fizyokratların doğal düzeni savunmaları, ekonomide devlet müdahalesinin olmaması gerektiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu yüzyılın sonlarında ve 19. y.y'ın başlarında gelişen klasik iktisat düşüncesiyle piyasa düzeni ön plana çıkmış ve görünmez el kavramı savunulmaya başlanmıştır. Bu fikrin hâkim olmasıyla devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiği konusu önem kazanmıştır (Pinar,2010, s. 5).

Liberal düşüncenin hâkim olduğu 19.y.y'da, ekonomik yapı içerisinde devletin rolünün en az düzeyde olması gerektiği ve piyasa ekonomisinin hakimiyeti savunulmuştur. Bu dönemde, piyasa gücünün ekonomik ve sosyal hayatta meydana gelecek aksaklıkları gidereceği fikri hâkim olmuştur. Ancak piyasa gücünün ekonomiye müdahalesinin yeterli olabileceği fikri yaşanan bazı gelişmelerin ardından devlet müdahalesinin gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmelerin başında Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda; savaşın ve savaş sonrası ortaya çıkan tahribatın finansmanı için gerekli olan kaynağın piyasa ekonomisi tarafından karşılanamayacak boyutlara ulaşması bu konuda devlet desteklerini ve müdahalelerini gerekli kılmıştır. Savaş süresince devletin ekonomik ve sosyal hayata önemli seviyelerde müdahaleleri olmuştur ama savaşın bitmesinin ardından liberal görüşü savunanlar yeniden ekonomik sistem içerisinde liberal görüşün hâkim olması için yoğun girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak bu çabalar 1929 Buhranının ardından son bulmuş ve maliye politikasının temelleri atılmaya başlanmıştır (Türk, 2007, s. 7).

Birinci Dünya Savaşıyla başlayıp 1929 Dünya Ekonomik Buhranıyla devam eden sürecin ardından her arzın kendi talebini yaratacağı fikrinin önemli düzeyde aksadığı görülmüştür. Bu dönemde insanların yaşamış oldukları ekonomik ve sosyal yıkımın ardından işsizlik sorunuyla da yüzleşmiş olmaları tahribatın seviyesini artırmaya başlamıştır (Pinar, 2010, s. 15). Yaşanan bu gelişmelerin ardından kamu ekonomisi içerisinde devletin düzenleyici ve denetleyici rolünün artması gerektiğini savunan Keynesyen iktisadi görüşün önem kazanması ve bu bağlamda devletin ekonomik sistem içerisinde daha fazla yer alması söz konusu olmuştur.

Bunlara ek olarak, piyasa aksaklığının varlığı dolayısıyla devletin ekonomiye müdahalesi söz konusu olabilir. Bunlar; kamusal üretim, devletin bazı faaliyetleri özendirilmesi ve bazı mal malların tüketimini engellemek için vergilerle müdahaledir. Eğer ki bir malın özel olarak üretilmesi gerekiyorsa, ilgili malın üretimini doğrudan özel kesime bırakıp dağıtımını üstlenebilir ve toplumun genelinin faydalanabilmesi için üretici birimlerine sübvansiyon sağlanabilir (Stiglitz, 1994, s.294).

Devlet tarafından, bahsedilen bu müdahaleleri gerçekleştirirken, Pareto iyileştirmenin dikkate alınması buna uygun bir şekilde müdahalenin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Pareto iyileştirme; hiç kimseyi daha kötü hale getirmeden herkesi daha iyi duruma getirmedir. Devlet müdahalesinde bu durumun dikkate alınması önem arz etmektedir (Stiglitz, 1994, s.101).

Literatür Taraması

İnsani gelişme endeksi ile kamu harcamaları arasında yakın ilişki vardır. İlişkinin yönü hakkında geniş bir literatür oluşmuş durumdadır. Bazı çalışmalar insani gelişme endeksindeki artış amacıyla kamu harcamalarının arttığını ortaya koyarken, bazı çalışmalar da kamu harcamalarındaki artışın insani gelişme endeksinde bir artış sonucunu doğurduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca her ikisinin birbirini çift yönlü etkilediği sonucunu ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Çalışmada ulaşılan bulgular arasında gösterilen eğitim ve sağlık harcamalarının artırılmasının insani gelişme üzerinde pozitif etkisi olduğu literatürle uyumlu sonuçlar ortaya koymaktadır. Konu ile ilgili yapılmış çalışmalar ve ulaşılan bulgular Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1

İnsani Gelişme ile Kamu Harcamaları Arasındaki İlişki Konusunda Yapılmış Ampirik Çalışmalar

Çalışmanın Künyesi	Dönem/Ülke/Yöntem	Bulgular
Razmi vd. (2012)	1990- 2009 arası, İran, Zaman Serisi Analizi	Sağlık harcamaları insani gelişme düzeyini pozitif yönde etkilemektedir.
Çevik ve Taşar (2013)	1995-2010 arası, farklı gelişmişlik derecesine sahip 131 ülke, Regresyon Analizi	Sağlık harcamaları insani gelişmeyi olumlu etkilemektedir ancak bu etki gelişmiş ülkelere kıyasla az gelişmiş ülkelerde daha yüksek ve belirgindir.
Prasetyo ve Zudhi (2013)	2006-2010 arası, 81 ülke, Veri Zarflama Analizi,	Kamu eğitim ve sağlık harcamalarındaki artış her ülkede aynı etkiyi göstermese dahi, insani gelişmişliğe olumlu katkı sunmaktadır.
Yalçın ve Çakmak (2016)	1991-2013 arası, Türkiye, Regresyon Analizi	Kamu kesimi tarafından yapılan sağlık harcamalarının insani gelişme üzerinde olumlu etkisi vardır.

Maliye Politikası Aracı Olarak Kamu Harcamaları ile İnsanı Gelişme Endeksi Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bulgular (1990-2019)

Fadilah vd. (2018)	2010-2015 arası, Panel Veri Analizi	Java,	Eğitim harcamaları eğitimi aracılığıyla insani gelişme endeksini olumlu etkiler. Sağlık ve sosyal refah harcamalarındaki artış insani gelişme endeksini olumlu etkiler. Altyapı yatırımları ile insani gelişme endeksi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Ekonomik aktivitelere yönelik kamu harcamalarının insani gelişme endeksine hem olumlu hem olumsuz etkisi vardır.
Patel ve Annapoorna, (2019)	1990-2014, Granger Analizi	Hindistan, Nedensellik	GSYH içerisinde eğitim harcamalarının payı ile insani gelişme endeksi arasında tek yönlü bir ilişki vardır. Bu da insani gelişme endeksinden dolayı eğitim harcamalarının artması sonucunu ortaya koyar. Eğitim harcamalarının toplam kamu harcaması içerisindeki payı ise insani gelişme endeksindeki değişimi ortaya çıkarır.
Göv vd. (2019)	1990-2015 arası, 27 OECD Ülkesi, Panel Granger Nedensellik Testi		Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme ve insani gelişme ile ilişkisi tespit edilmiştir. Daha yüksek sağlık harcamalarının ülke verimliliğini artırarak daha yüksek büyüme oranlarına ve insani

		gelişme düzeyine yol açmaktadır. Sağlığa dayalı bir büyüme sonucu yaratılan gelir artışı ve yüksek insani gelişme düzeyi, kaynak tahsisinde etkinlik ve refah artışı sonucunu doğurmaktadır.
Omodero (2019)	2003-2017, Nijerya, Çoklu Regresyon Modeli	Kamu sermaye giderleri ve enflasyon İnsani gelişme endeksini olumsuz etkilerken, yolsuzluğun olumlu ya da olumsuz etkisi yoktur ve tekrarlayan harcamalar insani gelişme endeksini olumlu etkilemektedir.
Şafuda ve De (2020)	1980-2015 arası, Namibia	Kamu harcamaları beşeri sermaye ile ilişkilidir. Sağlık harcamalarındaki artış bebek ölüm oranı gibi önemli göstergeleri olumlu etkiler, eğitim harcamalarındaki artış da okuryazar oranını olumlu etkiler. En önemli harcama kalemleri de temel eğitim ve ilk derece sağlık hizmetlerine yönelik harcamalardır.
Çalışkan ve Eğmir (2020)	2009-2018 arası, 29 AB Ülkesi, Panel Veri Analizi	İnsani gelişme endeksi ile kamu tarafından sunulan eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve sosyal koruma harcamaları arasında olumlu ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

Veri ve Metodoloji

İnsani gelişme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin Türkiye özelinde ekonometrik yöntemler kullanılarak analiz edildiği bu çalışmada kullanılan veri seti insani gelişme endeksi verilerinin 1990 yılından itibaren mevcut olması nedeniyle 1990-2019 yıllarını kapsamaktadır. Kamu harcamalarının göstergesi olarak OECD veri tabanından elde edilen hükümet tarafından sağlık, barınma, eğitim gibi hanehalkı yararına yapılan harcamaların GSYH'ya oranı kullanılmıştır. Çalışmada insani gelişmenin göstergesi ise BMKP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) tarafından açıklanan insani gelişme endeksidir. Her iki değişken(in) de doğal logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Araştırma modelinde kamu harcamaları bağımsız değişken, insani gelişme endeksi ise bağımlı değişken olarak alınmıştır. Bu iki değişken arasındaki ilişki doğrusal zaman serisi analizi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. İnsani gelişmenin lhdi, kamu harcamalarının ise lgov olarak gösterildiği araştırmanın modeli şu şekildedir:

$$lhdi=f(lgov)$$

Ekonometrik çalışmalarda serilerin birim kök içerip içermemesi dolayısıyla durağanlığının tespit edilmesi ilk adım olarak görülmektedir. Bu adım çalışmanın diğer aşamalarındaki analizlerin belirlenebilmesi açısından da önem arz etmektedir. Bir serinin durağanlık şartını sağlayabilmesi için o serinin ortalamasının ve varyansının zaman boyunca sabit olması ve kovaryansının ise zamandan bağımsız olarak gecikme uzunluğuna bağlı olması gerekmektedir (Gujarati ve Porter, 2012, s. 740). Arttırılmış (Genişletilmiş) Dickey Fuller (ADF) testi bu anlamda durağanlığın belirlenmesinde kullanılan standart testlerden biridir. Dickey Fuller (DF) testinin genişletilmesiyle elde edilmiştir ve yüksek mertebeden korelasyon olması durumunda da kullanılabilir. Testte üç farklı model kullanılmaktadır.

Sabitsiz ve trendsiz model

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Sabitli model

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Sabitli ve trendli model

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Testin sıfır hipotezi serinin birim köklü olması durumunu temsil etmektedir ve test istatistiğinin mutlak değeri, ilgili kritik değerlerin mutlak değerinden küçük ise sıfır hipotezi reddedilememektedir.

Serilerin durağanlığının tespitinden sonra durağan olmayan seriler için eşbütünlük testlerinin yapılarak seriler arasındaki uzun dönem ilişkisinin belirlenmesi gerekmektedir. Eşbütünlüğün tespiti için yapısal kırılmaları

dikkate alan (küresel krizler veya ekonomik ya da siyasi istikrarsızlıklar gibi nedenlerden dolayı ortaya çıkan) ve bunları dikkate almayan pek çok test geliştirilmiştir. Gregory Hansen (1996) testi de tek yapısal kırılmaya izin veren ve bu kırılmayı içsel olarak belirleyen eşbütünleşme testlerinden biridir ve test üç farklı model formunu içermektedir.

Sabitte kırılmaya izin veren Model CC

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \phi_{1t} + \alpha^T y_{2t} + \varepsilon_t$$

Sabitte ve trendde kırılmaya izin veren Model C/T

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \phi_{1t} + \beta t + \alpha^T y_{2t} + \varepsilon_t$$

Tam (Rejimde) kırılmaya izin veren Model C/S

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \phi_{1t} + \alpha_1^T y_{2t} + \alpha_2^T y_{2t} \phi_{1t} + \varepsilon_t$$

Testin sıfır hipotezi seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmama durumunu temsil etmekteyken alternatif hipotez tek yapısal kırılma ile eşbütünleşme ilişkisi olması durumunu temsil etmektedir ve test istatistiğinin mutlak değeri, ilgili kritik değerinden küçük ise sıfır hipotezi reddedilememektedir.

Seriler arasındaki uzun dönem ilişkisinin eşbütünleşme testi ile tespit edilmesiyle bu ilişkiyi temsil eden uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesi gerekmektedir. Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler (EKK) Yöntemi de bu tahmin yöntemlerinden biridir. Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen bu yöntem etkin bir tahmin yöntemidir ve kırılmalı bir eşbütünleşme testi için kullanılacaksa kırılma tarihinin kukla değişken olarak modele ilave edilmesi gerekmektedir.

Granger (1969) tarafından ekonometrik literatüre kazandırılan nedensellik nosyonu seriler arasında eşbütünleşme (uzun dönem) ilişkisi olup olmaması durumuna göre farklı yöntemlerle test edilmektedir. Eşbütünleşme yoksa Vektör Otoregresif (VAR) Modele dayalı nedensellik testi, eşbütünleşme varsa Vektör Hata Düzeltme (VEC) Modeline dayalı nedensellik testi kullanılabilir. VEC Modeline dayalı nedensellik testinin modelleri bu çalışmada aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

$$\Delta l h d i_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k-1} \alpha_{1i} \Delta l h d i_{t-i} + \sum_{i=1}^{k-1} \alpha_{2i} \Delta l g o v_{t-i} + \delta_1 E C T_{t-1} + u_{1t}$$

$$\Delta l g o v_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k-1} \beta_{1i} \Delta l g o v_{t-i} + \sum_{i=1}^{k-1} \beta_{2i} \Delta l h d i_{t-i} + \delta_2 E C T_{t-1} + u_{2t}$$

Testin sıfır hipotezi değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmama durumunu temsil etmektedir ve test istatistiği, ilgili kritik değerden küçük ise sıfır hipotezi reddedilememektedir.

Ampirik Sonuçlar

Çalışmada ilk olarak değişkenlerin durağanlığı sınanmıştır. Tablo 2'de serilere uygulanan ADF birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Test

Maliye Politikası Aracı Olarak Kamu Harcamaları ile İnsanı Gelişme Endeksi Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bulgular (1990-2019)

sonuçlarına göre hem insani gelişme endeksinin hem de kamu harcamalarının seviyesinde birim köklü olduğu yani durağan olmadığı görülmektedir. Serilerin fark değerleri için yapılan birim kök analizi ise serilerin birinci farklarında durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 2

ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Lhdi		Lgov	
	Seviye	Birinci Fark	Seviye	Birinci Fark
<i>Test İstatistiği</i>	-3.212248	-3.820239***	-2.783593	-5.519232***
%1	-4.467895	-3.752946	-4.309824	-3.689194
%5	-3.644963	-2.998064	-3.574244	-2.971853
%10	-3.261452	-2.638752	-3.221728	-2.625121

Not: ***, %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Aynı dereceden entegre olan seriler arasındaki uzun dönemli ilişki eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Veri boyutunun küçük olması ve ele alınan dönemde yapısal dönüşüm yaşanmış olabilme ihtimalinden dolayı eşbütünleşme ilişkisinin tespiti için tek yapısal kırılmalı Gregory-Hansen testi kullanılmıştır. Tablo 3'te sabitte kırılmalı, sabitte ve trendde kırılmalı ve rejimde kırılmalı model sonuçları gösterilmektedir. Model 2 ve Model 3'e göre %1 düzeyinde, Model 4'e göre ise %5 düzeyinde seriler arasında eşbütünleşik ilişki bulunmaktadır. Yapısal kırılma tarihi ise Model 2 ve Model 4'te 2010 yılı, Model 3'te ise 1993 yılı olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3

Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

ADF Prosedürü	Model 2	Model 3	Model 4
<i>Test İstatistiği</i>	-5.445755***	-5.472959***	-5.425049**
%1	-5.13	-5.45	-5.47
%5	-4.61	-4.99	-4.95
%10	-4.34	-4.72	-4.68
<i>Kırılma Yılı</i>	2010	1993	2010

Not: **,***, sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Uzun dönemde beraber hareket eden seriler arasındaki katsayılar FMOLS yöntemi ile tahmin edilmiştir. Kırılma yılı olarak tespit edilen 2010 yılı kukla değişken olarak modele dahil edilmiştir. İki değişken arasındaki uzun dönem katsayısı beklendiği gibi pozitif ve anlamlı çıkmıştır. Tahmin

sonuçlarına göre kamu harcamalarının payındaki %1'lik artış insani gelişme düzeyini %0,51 arttırmaktadır.

Tablo 4

Uzun Dönem Katsayıların Tahmini

Bağımlı Değişken: lhdi	Katsayı	Std. Hata	t İstatistiği	Olasılık
<i>Lgov</i>	0.514515	0.061724	8.335765	0.0000
<i>Kukla</i>	0.096303	0.020063	4.800075	0.0001
<i>C</i>	-1.155843	0.089077	-12.97581	0.0000
<i>R2</i>	0.913232			

Aralarında eşbütünleşme ilişkisi bulunan seriler arasındaki nedensellik ilişkisi VEC modele dayalı Granger nedensellik testi ile tahmin edilebilmektedir. Bunun için öncelikle gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekmektedir. VAR analiziyle elde edilen sonuçlara göre gecikme uzunluğunun 1 olarak alınması uygun olacaktır.

Tablo 5

Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	58.2624	NA	6.16e-05	-	-	-
9				4.018749	3.923592	3.989658
1	146.365	157.3262	1.52e-07*	-	-	-
2		*		10.02608	9.740610	9.938811
				*	*	*
2	149.735	5.537129	1.60e-07	-	-	-
6				9.981113	9.505326	9.835660

Tablo 6'daki nedensellik testi sonuçlarına göre insani gelişme endeksinden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiş fakat kamu harcamalarından insani gelişme endeksine doğru %5 düzeyinde tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuç yarı kamusal mallara yönelik hükümet harcamalarının insani gelişme düzeyinde yükselişlere öncülük edeceğini ortaya koymaktadır.

Tablo 6

VEC Modele Dayalı Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	χ^2	s.d	Olasılık
$\Delta l h d i$	4.896684	1	0.0269**
$\Delta l g o v$	0.046330	1	0.8296

Not: **, %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Sonuç

Yarı kamusal mallara yönelik yapılan harcamaların İnsani gelişme endeksi hesaplamalarında temel olarak kullanılan eğitim ve sağlık gibi göstergelerden oluşması, yarı kamusal mallara ilişkin harcamaları analiz eden bir araştırmanın yapılmasını anlamlı kılmıştır. Devletin yarı kamusal mallara yönelik yapacağı harcamalarla refah düzeyini artırması olanaklıdır. Bu artış ise insani gelişme konusuyla doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda devletin, kamu kesimi ve özel kesim üretici birimleri yardımıyla gerçekleştirdiği kamu harcamalarının – yarı kamusal mallar- bireylerin refah seviyesini pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir.

Çalışma kapsamında, yarı kamusal mallara yönelik harcamaların insani gelişme endeksi ile olan ilişkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada; Türkiye’de kamu harcamaları – yarı kamusal mallar- ile insani gelişme arasındaki ilişki 1990-2019 dönemi için analiz edilmiştir. Birinci farklarında durağan olan seriler arasındaki ilişki tek yapısal kırılmalı Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ile sınanmıştır. Bütün modellerde aralarında eşbütünleşik ilişki olduğuna dair kanıtlar elde edilmiştir. FMOLS yöntemiyle uzun dönemde kamu harcamalarının payındaki artışın insani gelişmeyi %0,51 arttırdığı tespit edilmiştir. VEC modele dayalı nedensellik testi sonuçları ise kamu harcamalarından insani gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Bu bağlamda, eğitim ve sağlık harcamalarının insani gelişme endeksini olumlu ve pozitif yönde etkilediği, devletin refahı artırmak için yarı kamusal mallara yönelik harcamalarını artırmasının gerekli olduğu ifade edilebilir. Çünkü insani gelişme endeksi refahın göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu gösterge üzerinde yarı kamusal mallara yönelik yapılan harcamaların etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Yayılmış oldukları pozitif dışsallıklar dolayısıyla, eğitim ve sağlık hizmetlerine yönelik yapılacak harcamaların hem yaşam kalitesine hem de beşerî sermayeye etkileri toplumun genelini olumlu yönde etkileyecektir. Bu sonuçlar doğrultusunda, kamu üretici birimleri tarafından yarı kamusal mallara yönelik yapılan harcama miktarında artışa gidilmesi ve bu mallara toplumun büyük bir kesiminin erişiminin sağlanması, bireylerin daha uzun süre sağlıklı yaşamalarına ve eğitim düzeylerinde artışa neden olacağından, toplumun refah düzeyinde de artış meydana gelecektir. Bu durum insani gelişme endeksi üzerinde pozitif ayrıyıcı bir etki yaratacaktır. Bahsedilen bu etkiler dolayısıyla yarı

kamusal mallara yönelik harcamalara daha fazla kaynak ayrılması gerektiği ifade edilebilir.

Kaynakça / Reference

- Akdoğan, A. (2006). *Kamu maliyesi*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Başar, S., Künu, S. ve Bozma, G. (2016). Eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, 189-204.
- Çalışkan, A. ve Eğinir, R. T. (2020). Kamu harcama türleri ile insani gelişme arasındaki ilişki: Avrupa ülkeleri örneği (2009- 2018). *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 20(2), 217-226.
- Çevik, S. ve Taşar, M. O. (2013). Public spending on health care and health outcomes: Crosscountry comparison. *Journal of Business, Economics & Finance*, 2 (4), 82-100.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of American Statistical Association*,74, 427-431.
- Fadilah, A., Ananda, C. F. ve Kaluge, D. (2018). A panel approach: How does government expenditure influence human development index?. *Jurnal Ekonomi dan Studi Pembangunan*, 10(2), 130-139.
- Göv, A., Orhan, E. B. ve Köstekçi, A. (2019). Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ve insani gelişme endeksi ilişkisi: OECD ülkeleri için ekonometrik bir analiz. *Journal of Academic Value Studies*, 5(5), 781-790
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3),424-438.
- Gregory, A. W. ve Hansen, B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 70(1), 99-126.
- Gujarati, D. N. ve Porter, D. C. (2012). *Temel ekonometri*, (Ü. Şenesen ve G. G. Şenesen, Çev), Literatür Yayıncılık, 5. Basımdan Çeviri, İstanbul.
- Gupta, S., Clements, B., ve Tiongson, E. (1998). Public spending on human development. *Finance and Development*, 35(3), 10-13.
- Işık, A. (2014). *Kamu maliyesi* (3. Baskı). Bursa: Ekin Yayınları.
- Kaynak, T. Adal, Z. ve Ataay, İ. (2000). *İnsan kaynakları yönetimi*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Musgrave, R. A. (1959). *The theory of public finance: A study in public economy*. McGraw Hill.
- Nayak, P. (2008). *Human development: concept and measurement*. Oxford University Press.

- Omodero, C. O. (2019). Government general spending and human development: A case study of Nigeria. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 8(1), 51-59.
- Ömür, Ö.M. ve Giray, F. (2016). Kamusal mal ve hizmet olarak eğitim hizmeti ve harcamaları: Türkiye ve diğer OECD ülkeleri karşılaştırması. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (4), 129-160.
- Patel, G. ve M. S. A. (2019). Public education expenditure and its impact on human resource development in India: An empirical analysis. *South Asian Journal of Human Resources Management*, 6 (1), 97-109.
- Phillips, P. C. ve Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I (1) processes. *Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Pınar, A. (2010). *Maliye politikası: Teori ve uygulama*. Naturel Yayıncılık.
- Pickhardt, M. (2006). Fifty years after samuelson's pure theory of public expenditure what are we left with?, *Journal of the History of Economic Thought*, 28 (4), 439-460.
- Prasetyo, A. D. ve Zuhdi, U. (2013). The government expenditure efficiency towards the human development. *Procedia Economics and Finance*, C.5, 615-622.
- Razmi, M. C., Ezatollah, A. ve Mohammadi, S. (2012). Investigating the effect of government health expenditure on HDI in Iran. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, 5 (2), 1-8.
- Samuelson, P. A., (1954). The Pure Theory of Public Expenditure, *The Review of Economics and Statistics*, 36 (4), 387-389.
- Stiglitz, J. E. (1994). *Kamu kesimi ekonomisi*. (Ö. F. Batirel , Çev.), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tıraşoğlu, M. ve Yıldırım, B. (2012). Yapısal kırılma durumunda sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama", *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 111- 117.
- Türk, İ. (2007). *Maliye politikası amaçlar ve araçlar ve çağdaş bütçe teorileri*. 20. Basım, Turhan Kitabevi.
- Ulusoy, A. (2004). *Maliye politikası*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- UNDP, *Human development index* (2021). Erişim Adresi: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>, 22.05.2021.
- Yumuşak, İ. G.ve Aydın, M. (2005). Bilgi kamusal bir mal midir?. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 104-122.

